

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ЧИННИЙ ТА НОВИЙ ЦИВІЛЬНІ КОДЕКСИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено короткому аналізу та порівнянню норм чинного і нового Цивільних кодексів України щодо способів забезпечення виконання зобов'язань.

Надання чинності новому Цивільному кодексу України, прийнятому Верховною Радою України, приведе до серйозних змін усього духу цивільного права, до змін у багатьох підходах щодо традиційних інститутів цієї галузі права. Поряд з глобальними змінами системного характеру, іншими концептуальними підходами, новий Цивільний кодекс України привнесе в цивільне право ряд інститутів, серед яких як раніше відомі, так і абсолютно нові. Вищезазначене повною мірою стосується й інституту цивільного права, тобто способів забезпечення зобов'язань.

I. Загальні аспекти

Належне виконання зобов'язань передбачає, що сторони, які беруть участь у зобов'язальних правовідносинах, виконують покладені на них обов'язки у точній відповідності із законом, договором, а за відсутності таких вказівок — з тими вимогами, які звичайно висуваються до виконання, а відтак — і з діловими звичаями, що склалися в комерційній практиці.

Проте на практиці існують непоодинокі випадки неналежного виконання договірних зобов'язань. Саме меті стимулювання належного виконання зобов'язань підпорядковані різні способи забезпечення.

Під способами забезпечення виконання зобов'язань розуміють додаткові забезпечувальні заходи, які мають спеціальний (додатковий) характер і дають можливість досягнути виконання незалежно від того, чи заподіяно кредитором збитків і чи є у боржника майно, на яке можна звернути стягнення за виконавчими документами [1].

Способи забезпечення зобов'язань походять ще з римського права. Положення про забезпечення виконання зобов'язань є у цивільному законодавстві всіх держав як континентальної Європи, так і країн англо-саксонської системи права.

Специфіка способів забезпечення зобов'язань полягає в тому, що вони за характером є додатковими (акцесорними) до основного зобов'язання, а це означає:

недійсність основного зобов'язання тягне за собою недійсність додаткового зобов'язання, але недійсність додаткового не тягне за собою недійсності основного зобов'язання;

припинення основного зобов'язання тягне за собою припинення і додаткового, але припинення додаткового не тягне припинення основного;

забезпечувальне зобов'язання слідує за основним при переході прав кредитора до іншої особи;

якщо строк позовної давності з основного зобов'язання пройшов (сплив), то неможливо пред'явити позов і з додаткового зобов'язання.

Спільним у зобов'язаннях є те, що з їх допомогою може забезпечуватися тільки дійсна вимога, навіть та, яка, можливо, виникне у майбутньому.

Традиційний підхід до визначення видів способів забезпечення виконання зобов'язань закріплений у ст. 178 ЦК України та ст. 585 нового ЦК України, згідно з якою до таких способів забезпечення належать: неустойка, застава, порука, завдаток та гарантія.

Перелік видів способів забезпечення зобов'язань, закріплений у чинному ЦК України, є вичерпним; інші механізми, за допомогою яких можуть задовольнятися вимоги кредитора, які тією чи іншою мірою сприяють забезпеченню виконання зобов'язань, формально до способів забезпечення не належать.

Однак учені, в тому числі розробники нового ЦК України, на проблему правового забезпечення виконання зобов'язань дивляться значно ширше, оскільки меті забезпечення виконання зобов'язань можуть слугувати застосування не тільки тих способів, що позначені у ст. 178 ЦК України, а й будь-яких інших, передбачених законом чи договором правових заходів (механізмів), які сприяють виконанню обов'язків боржника за договором або обов'язків, що випливають з інших підстав виникнення зобов'язань. Тому коло цих способів забезпечення виконання зобов'язань можна тлумачити значно ширше [2].

Саме виходячи з цього, новий ЦК України дещо по-новому вирішує окремі питання щодо забезпечення виконання зобов'язань. По-перше, новий ЦК

України не дає вичерпного переліку способів забезпечення виконання зобов'язань та розширює перелік прямо передбачених у чинному кодексі способів забезпечення виконання зобов'язань. Зокрема новим способом забезпечення виконання зобов'язань є притримання майна боржника кредитором. По-друге, новий ЦК України передбачає нове за змістом і функціями поняття гарантії як способу забезпечення виконання зобов'язання. По-третє, всі названі у новому ЦК України способи поділяються на дві групи: майново-правові та зобов'язально-правові. До першої групи належать застава і притримання, до другої — неустойка, порука, гарантія і завдаток. Однак тут слід вказати, що цей поділ на сьогоднішній день є не зовсім слушним, оскільки предметом неустойки та завдатку може бути рухоме і нерухоме майно, чим необхідність такого поділу тепер ставиться під сумнів.

У всіх інших питаннях новий ЦК України вніс незначні зміни у положення щодо способів забезпечення виконання зобов'язань порівняно з чинним ЦК України.

Слід також зазначити, що і Господарський кодекс України не обійшов питання способів забезпечення виконання зобов'язань. Господарський кодекс не містить визначення, але вказує у ст. 199, що способами забезпечення виконання зобов'язань є: передплата, факторинг, виставлення акредитива, виплата авансу, страхування комерційного ризику, застава тощо.

II. Окремі способи забезпечення виконання зобов'язань

1. Неустойка (clause penale, Vertragsstrafe, penalty, liquidated damages) — ст. 179, 180 ЦК України; ст. 1226—1231 ФЦК; пар. 339—345 НЦУ; ст. 330—333 ЦК РФ; ст. 1610, 1622—1625 ЦК Квебека; ст. 2—178 Уніфікованого торгового кодексу США.

Найпоширенішим способом забезпечення зобов'язання в Україні є неустойка. Відповідно до ст. 179 чинного ЦК України (це поняття в цілому зберігається і в ст. 588 нового ЦК) неустойкою (штрафом, пенєю) визнається визначена законом або договором грошова сума, яку боржник зобов'язаний сплатити кредитору у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання, зокрема у випадку прострочення виконання.

У новому ЦК України (ст. 589) додатково визнається, що предметом неустойки може бути не тільки грошова сума, а й інше майно, зокрема рухоме і нерухоме. Проте тут криється проблема, яка виникне в майбутньому, оскільки жодної процедури, як, наприклад, при заставі, щодо реєстрації, реалізації такого майна в новому ЦК немає.

Ст. 204 ЦК України та ст. 649 нового ЦК встановлює класифікацію неустойки залежно від мож-

ливого стягнення збитків. Відповідно до цього критерію виділяють чотири види неустойки: залікову, штрафну, виключну, альтернативну.

На відміну від чинного ЦК, де передбачено залікову неустойку, ст. 649 нового ЦК закріплює, що якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то її стягують у повному обсязі понад відшкодування збитків (штрафна неустойка). Угодою сторін можуть бути передбачені інші види неустойки (залікова, виключна, альтернативна). Ст. 588-1 нового ЦК України передбачає, що неустойка стягується незалежно від наявності у кредитора збитків, спричинених невиконанням зобов'язання. Що стосується розміру неустойки, то відповідно до ч. 2 ст. 589 нового ЦК України розмір неустойки, визначений законодавством, може бути збільшений угодою сторін, вони також мають право зменшити розмір неустойки, але у випадках прямо передбачених законом.

Щодо форми угоди про неустойку, то вона має бути укладена в письмовій формі (ст. 180 ЦК України та ст. 587 нового ЦК).

2. Застава (mortgage, pledge, pawn) — ст. 181 ЦК України; ст. 1113—1191, 1204—1273 ФЦК; ст. 334—358 ЦК РФ; ст. 2644—2802 ЦК Квебека; ст. 89 Загальних положень цивільного права КНР; ст. 9—102, 9—105 Уніфікованого торгового кодексу США.

З огляду на заставу кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами (ст. 181 ЦК України, ст. 1 Закону України «Про заставу», ст. 610 нового ЦК України).

Застава виникає з огляду на договір чи закон (у новому ЦК — рішення суду). Предметом застави можуть бути майно та майнові права, тобто речі, право вимоги, цінні папери.

Види застави закріплені в Законі України «Про заставу». До них належать: іпотека; застава товарів в обороті або у переробці (ст. 40); заклад (ст. 44); застава майнових прав (ст. 49); застава цінних паперів (ст. 53).

Слід сказати, що у Верховній Раді України знаходиться законопроект «Про іпотеку». Цим документом визначені випадки виникнення і застосування іпотеки, предмет іпотеки, умови передачі нерухомого майна в іпотеку, права і обов'язки сторін за іпотечним договором, а також порядок задоволення вимог заставодержателя за рахунок предмета іпотеки. Законопроект містить як матеріальні, так і процесуальні норми, наприклад, норми про порядок реалізації нерухомого майна.

Визначення іпотеки в законопроекті розширене порівняно зі ст. 30 Закону України «Про заставу». Іпотека — це застава нерухомого майна, коли

земля та (або) інші об'єкти, що становлять предмет іпотеки, залишаються у заставодавця (боржника) або третьої особи (майнового поручителя), а заставодержатель (кредитор) має право в разі невиконання забезпеченого іпотекою основного зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки.

Законопроект визначає такі види іпотеки (ст. 12): звичайна; об'єднана; спільна; наступна; іпотека чужого майна; умовна іпотека.

3. Поручка (*le cautionnement, Burgschaft, quarantee, suretyship*) — ст. 191—194 ЦК України; ст. 2011—2043 ФЦК; пар. 765—778 НЦУ; ст. 361—367 ЦК РФ; ст. 2333—2366 ЦК Квебеку; ст. 89 Загальних положень цивільного права КНР.

Відповідно до ст. 191 ЦК України (ст. 591 нового ЦК) за договором поручки поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за невиконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в певній частині.

Новим є положення ст. 596 нового ЦК, де прямо передбачено, що поручитель має право на винагороду за надані ним послуги.

4. Гарантія (*portefort, quarantee, Garantie, idemnity*) — ст. 196 ЦК України; ст. 368—379 ЦК РФ.

Чинний ЦК України не містить визначення гарантії, лише у ст. 196 зазначає, що правила ст. 191—194 цього Кодексу поширюються на гарантії. Тобто положення поручки поширюються на гарантію. Гарантія, на відміну від поручки, має самостійний характер щодо основного зобов'язання. Гарантія як спосіб забезпечення зобов'язання застосовується сьогодні тільки між юридичними особами.

У новому ЦК України гарантія має інший зміст і функції порівняно з чинним ЦК України. Згідно із ст. 598 нового ЦК України за гарантією банк, інша кредитна установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання зобов'язання боржником (принципалом).

Гарантія як спосіб забезпечення виконання зобов'язання згідно зі ст. 599 нового ЦК України юридично не пов'язана з основним зобов'язанням, і гарант відповідає перед особою, якій видана гарантія, незалежно від відповідальності основного боржника. З цього випливають такі ознаки гарантії, як її безвідкличність, непередаваність прав за гарантією, особливі підстави для її припинення.

5. Завдаток (*arrhes, Draufgabe, earnest*) — ст. 196 ЦК України; пар. 336—338 НЦУ; ст. 380, 381 ЦК РФ; ст. 89 Загальних положень цивільного права КНР.

Відповідно до ст. 195 ЦК України (ст. 608 нового ЦК України) завдатком визнається грошова

сума, що її видає одна з договірних сторін у рахунок належних з неї за договором платежів і на забезпечення його виконання. Застосовується сьогодні між громадянами, однак за новим ЦК не виключається і можливість застосування цього способу забезпечення виконання зобов'язань також між юридичними особами. Новим є те, що згідно з новим ЦК України предметом завдатку може бути і рухоме майно.

6. Притримання — ст. 359, 30 ЦК РФ; ст. 1591—1593 ЦК Квебеку; ст. 89 Загальних положень цивільного права КНР; ст. 2—703 Уніфікованого торгового кодексу США.

Інститут притримання відсутній у чинному ЦК України. Праву притримання в новому ЦК України відведено небагато місця — всього чотири статті.

Згідно із ст. 632 нового ЦК України кредитор, у якого перебувала річ, що її належить передати боржникові або особі, зазначеній боржником, у разі невиконання боржником у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або компенсації кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків, має право утримувати її доти, доки відповідне зобов'язання не буде виконане.

Вимоги кредитора, який утримує річ, задовольняються з її вартості в обсязі і в порядку, що передбачені для задоволення вимог, забезпечених заставою. Тобто відповідні норми нового ЦК України про заставу поширюються на притримання.

Законодавство більшості країн світу не розглядає утримання як самостійний спосіб забезпечення зобов'язань.

7. Факторинг. Хоча факторинг не значиться серед видів забезпечення виконання зобов'язань у ст. 585 нового ЦК України, проте новий ЦК України згадує про це у ст. 1138, де вказує, що грошова вимога до боржника може бути передана клієнтом факторові також з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором. Це положення не протирічить загальній концепції способів забезпечення виконання зобов'язань, оскільки, як зазначалося вище, новий ЦК України не містить вичерпного переліку способів забезпечення виконання зобов'язань.

Отже, на основі вищесказаного можна відзначити той факт, що новий ЦК України вніс багато істотних змін та новел у положення щодо способів забезпечення зобов'язань порівняно з чинним ЦК України (хоча багато положень і залишилися незмінними), що є свідченням переходу України до європейських стандартів правового регулювання економічних відносин.

1. Иоффе О. С. Обязательственное право. — М., 1975. — С. 68.

2. Зобов'язальне право: теорія і практика. Навчальний посібник / За ред. О. В. Дзери — К.: Юрінком Інтер, 1998. — С. 58.

Khanyk-Pospolitak R. U.

THE WAYS OF PROVIDING SATISFACTION:
CURRENT AND NEW CIVIL CODES OF UKRAINE

This article is develop to the short analyze and compare the provisions of current and new Civil Codes of Ukraine in regard to the ways of providing satisfaction.